

The role of Yusuf bin Alawi in the rise and fall of the Dhofar movement (1965–1975)

Badrjahan Ebrahiminejad¹

Abstract

Yusuf bin Alawi initiated a movement aimed at overthrowing the Al Bu Said monarchy and emerged in the context of the religious leader's struggles in Oman against the monarchy; nevertheless, at the start of Sultan Qaboos bin Said's rule he joined him and, until the sultan's death (2020 CE / 1398 SH), played a central role in Oman's foreign policy. The contradiction inherent in bin Alawi's political behaviour regarding the Dhofar movement reflects the Omani regime's efforts to maintain political and religious legitimacy during Sultan Qaboos's reign; explaining this matter is only possible through an examination of bin Alawi's role in the Dhofar movement. Given the importance of the subject, this research was shaped around two questions: what role did Yusuf bin Alawi have in the Dhofar movement? What was his influence on the movement's rise and fall? This study was conducted using historical method and a descriptive-analytical approach. The findings show that bin Alawi played an effective role in the emergence of the movement by creating a link between Oman's religious leader and the nationalist movement of Gamal Abdel Nasser in Egypt; however, his joining Sultan Qaboos as a prominent popular figure and religious intellectual, coupled with the delegation of authority within the state structure, intensified the rift and serious confrontation between the communist and Islamist fronts and hastened the movement's decline and defeat.

Keywords: Oman, the Dhofar movement, Yusuf bin Alawi, Sultan Qaboos

1- PhD graduate in Iranian History after Islam, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran. Iran. Email: badrjahane@iaui.ac.ir
Date received: 05.06.2025, Date of accepted: 09.07.2025

Introduction

The multiple dimensions of the Dhofar movement turned it into an all-out war in the form of a comprehensive struggle—political, social, economic and cultural—so much so that imperialism was forced to recreate a relatively reasonable and acceptable face of itself before the Arabs and international organisations. One of the influential figures in the Dhofar movement was Yusuf bin Alawi, who fought against the monarchy and then, at Sultan Qaboos's invitation to help with reconstruction and the unity and cohesion of Oman, stood alongside him and became the most important figure in Oman's foreign policy.

The emergence of the Dhofar movement has its roots in Britain's influence in Oman, the consequences of which included intensifying the conflict between the institutions of the sultanate and the imamate and British intervention in Oman. These disputes reached their peak during the reign of Taimur bin Faisal; with the presence of the British, the Sib Treaty was concluded between the institutions of the sultanate and the imamate in 1920 and Oman was divided into two spheres of influence: the sultanate and the imamate. As a result of this division, general poverty within Oman spread and the groundwork was laid for the unification of Oman under the power of the sultanate. At that time Britain's concern was the preservation of India and the trade of Indian merchants, who were regarded as commercial representatives of British India.

However, until oil was discovered in the territory of the Imam of Oman, this agreement remained in force; at that point disputes resurfaced and Saudi Arabia claimed to support the Imam. Neither the Sultan nor Britain were willing to share the benefits of oil discoveries with another party, especially the imamate (which hindered the presence of oil companies in the region). In this matter Britain supported the Sultan with all its might. The Imam attempted to resist Britain and the Sultan. They used all kinds of weapons against the Imam and his supporters; the Imam and his followers were forced to leave the land and move the struggle elsewhere. In the years 1957 to 1965 a policy of killing opponents, at the cost of harming civilians, prevailed. The aforementioned battles became known as Jebel Akhdar. With the Imam's appeal to the United Nations, the institution of the sultanate was defeated, but through British efforts his claim did not prevail.

The Ibadi imam was defeated, exiled to Saudi Arabia, and Saudi Arabia supported him. Following the aforementioned battles, the Dhofar movement with similar goals and also the independence of the Dhofar region emerged; among them Imam Ghalib bin Ali al-Hanani was a supporter of the movement. Until leftist tendencies arose within the movement and nationalists such as Yusuf bin Alawi, who relied on the traditional power of the tribe and the Ibadi imam, were regarded as agents of backwardness and expelled from the movement. At that time the imam, who was under the protection of Saudi Arabia — and Saudi Arabia was allied with the United States — came to be counted among the movement's enemies.

Up to the rule of Said, the imam allied with a group of nationalists to overthrow Said; the Shah of Iran also refused to help Said against the revolutionaries and cited Saudi and American support for the imam as the principal reason. During the coup the imam's objective was realised: Yusuf and his followers stood with Qaboos and against the leftist Dhofaris. This sudden turn is the issue on which this research is based.

Method and approach

The research method in this study is historical and based on an interpretive-analytical approach. Due to the nature of the subject, in addition to historical sources and documents, interdisciplinary sources and research in political science and international relations were also used. The documents were analysed and examined in the form of contemporary writers' opinions and views, official perspectives, and recent studies. The importance of this research lies in proposing an approach that has not previously been examined independently.

Findings and Results

This study has two parts. The first part examines the formation of the Dhofar movement and the role of Yusuf bin Alawi in it, and the second part investigates the reasons for the movement's defeat and bin Alawi's role in that. Chronologically, the first part covers the reign of Said bin Taimur, encompassing two elements: the claim of the Ibadi imam at the United Nations, the Nasserite movement and its defeat; the second part includes the beginning of Sultan Qaboos's rule, efforts for the unification of Oman and the continuation of the Al B. Said dynasty's reign. The Dhofar movement was one of the most important events in the Middle East; geographically it was limited to Oman, but in terms of consequences and repercussions it was a global movement and occupied a position in the confrontation between the Eastern and Western blocs. Yusuf bin Alawi, a prominent figure in the movement, played a role in the rise and fall of the Dhofar movement. The initial seed of the movement was formed by the bond between religious intellectuals and the Ibadi imam institution in Oman. Bin Alawi and his comrades, seeking to secure the interests of the local population to achieve improved socio-economic conditions, were free of communist tendencies. Bin Alawi's reliance on the Arab nationalism of Gamal Abdel Nasser and Egypt's backing meant that the Ibadi imam and his faction gained greater strength, and the movement progressed significantly with that support and the Cairo radio platform given to Yusuf bin Alawi until Egypt's defeat by Israel; at that stage, with Egyptian aid cut off, Chinese assistance increased and the movement's tilt to the left grew stronger. As a result, the faction inclined towards Nasser — namely bin Alawi and his associates — were sidelined as reactionary and backward. After the fall of Sultan Said bin Taimur's rule, Sultan Qaboos, guided by Britain, employed a hearts-and-minds strategy and won over the religious-intellectual faction. Bin Alawi, who had played an important role in directing fighters against the Al Bu Said, began to incline in this direction and, with Qaboos's support and pardon, changed course and joined the ranks of the movement's opponents. This move further exposed the fighters' faction to conflict with religion and accelerated the process of the movement's decline and defeat.

Bibliography

- Al Harthi, M. (2007), *Encyclopedia of Oman, Confidential Documents*, Vol. 6, Archival Edition, Beirut: Center for Arab Unity Studies.
- Al Kharusi, Khalid Sulaiman Salim (2018), "The Dhofar war 1965–1975", A thesis of Doctor of Philosophy, the University of Central Lancashire.
- Alonso, Javier Guirado (2022), *Sultan Qaboos and modern OMAN 1970–2020*, Edited by Allen J. Fromherz & Abdulrahman al-Salimi, Edinburgh: Great Britain, pp.352-369.

- Document, FCO 8 (1971), Gov.Uk, Foreign & Commonwealth office, p.44.
- Halliday, Fred (1979), *Arabia Without Sultans*, England: Penguin Books.
- Hughes, Geraint (2024), *Britain and the Dhofar War in Oman, 1963-1976: A Covert War in Arabia*, Palgrave & macmilan, London: UK.
- Pappas Funsch, Linda (2015), *Oman Reborn Balancing Tradition and Modernization*, Palgrave Macmilan, USA.
- Pittinsky, Todd L. (2010), “Winning hearts and minds: from slogan to leadership strategy”, *Strategic Studies Institute*, US Army War College, chapter 8, pp.165-186.
- Takriti, Abdel Razzaq (2013), *Monsoon revolution, Republicans, Sultans, and Empires in Oman 1965-1976*, Oxford university press.
- Ulrichsen, Kristian Coates (2024), *Center of power in the Arab Gulf*, Oxford university press.

List of Sources with English Handwriting

- Badral-Omri, Sabet Gazi. “Al-Dawr al-Britani fi al-Nezā‘ al-Bayn as-Sultanāh wal-Imāmah fi ‘Oman 65-1913,” Darajah al-Duktūra, al-Jāmi‘ah al-Yarmūk, Urdun, 2008-2009. (In Arabic)
- Hijlāwī, Nur al-Dīn bin al-Ḥabīb. Ta’thīr al-Fikr al-Naṣrī ‘alā al-Khalīj 1952-1971, Dirāsāt al-Waḥdah al-‘Arabīyah, Bayrūt, at-Ṭib‘ah al-ūlā, 2003. (In Arabic)
- Inqilāb aḥr wa tahawwulāt al-Khalīj. Komiteh-e Felestin: Ettēhāe-ye Anjomanhā-ye Eslāmi-ye Dāneshjouyān dar Ervā, Majmū-ye Karāmeh 7, Shomāreh-ye Khosoosi, be-monasebat-e āghāz-e dahomīn sāl-e enqelāb-e āḥr, 1354. (In Persian)
- Kordiyeh, Aḥmad. ū ‘onbesh-e aḥr wa Payāmad-hā-ye Ān darī Khalīj-e Fārs”, iKārshenāsī-e Arshadh, Tārīkh, iDāneshgāh-e Tēhrān, Tehran, 1391. (In Persian)
- Mawsū‘ah ‘Umān, al-Wathā’iq as-Sirīyah. Mu‘add wa Mutarjim Muḥammad bin ‘Abdullāh bin Ḥamīd al-Ḥāthī, al-Mujallad ath-Thānī, Markaz Dirasāt al-Waḥdah al-‘Arabīyah: Bayrūt, 2007. (In Arabic)
- Qābūs-bin Sa‘īd. Sukhānā-ye va Biyānāt-e Solṭān Qābūs-bin Sa‘īd al-Mu‘azzam 1970-2005, Tarjome-ye Ḥasan Khāmeyār, ‘Umān: Wizārat-e Ettelā‘-e ‘Umān, Mu‘assase-ye Gofteman-e ‘Irānūva ‘Arab, 1426 Q/2005. (.n Persian)
- al-Rīs, Riyāḍ Najīb. Dhāfar aṣ-Ṣirā‘ as-Siyāsī wal-‘Askariyyah al-Khalīj. 1970-1976, Riyāḍ ar-Rīs lil-Kutub wan-Nashr, ū Bayrūt, iat-Ṭib‘ah ath-Thālitha, 2002. (.n Arabic)
- Shahdād, Ibrāhīm Muḥammad Ibrāhīm. ash-Shirā‘ ad-Dākhilī fi ‘Oman khilāl al-qarn al-‘Ishriīn 1975-1912, at-Ṭib‘ah al-ūlā, Qatar: Maktaba Dār al-Awzā‘ī. 1989/1409h. (In Arabic)
- al- aydī, Mofīd. at-Tayārāt al-Fikriyyah fi al-Khalīj 1938-1971, Dirāsāt al-Waḥdah al-‘Arabīyah, Lubnān, Bayrūt, at-Ṭib‘ah al-ūlā, 2000. (In Arabic)

نقش یوسف بن علوی در ظهور و افول جنبش ظفار (۱۹۶۵-۱۹۷۵م)^۱

بدرجهان ابراهیمی نژاد^۲

چکیده

یوسف بن علوی آغازگر جنبشی بود که با هدف براندازی سلطنت آل بوسعید و در امتداد مبارزات رهبر مذهبی عمان علیه سلطنت شکل گرفت. با این حال، در ابتدای حاکمیت قابوس بن سعید به او پیوست و تا پایان حیات سلطان (۱۳۹۸/م ۲۰۲۰ ش)، در سیاست خارجی عمان نقشی محوری ایفا کرد. تناقضی که درون الگوی سیاسی رفتار یوسف بن علوی در رابطه با جنبش ظفار وجود داشت، مبین تلاش‌های حاکمیت عمان برای حفظ مشروعیت سیاسی و مذهبی در دوره حکومت سلطان قابوس بود. تبیین این امر تنها از طریق واکاوی نقش یوسف بن علوی در جنبش ظفار امکان‌پذیر خواهد بود. با توجه به اهمیت موضوع، این پژوهش بر محور دو پرسش شکل گرفت: یوسف بن علوی در جنبش ظفار چه نقشی داشت؟ تأثیر او بر ظهور و افول جنبش چه بود؟ این پژوهش با تکیه بر روش تاریخی با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که یوسف بن علوی در ظهور جنبش، از طریق ایجاد پیوند میان رهبر مذهبی عمان با جنبش ملی‌گرای جمال عبدالناصر در مصر، نقش مؤثری داشت اما پیوستن او به سلطان قابوس در جایگاه یک چهره برجسته مردمی و روشنفکر مذهبی، به واسطه تفویض اختیار در ساختار حکومت، موجب تشدید شکاف و تقابل جدی میان جبهه کمونیست و اسلام شد و افول و شکست جنبش را تسریع کرد.

واژه‌های کلیدی: عمان، جنبش ظفار، یوسف بن علوی، سلطان قابوس مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- ابراهیمی نژاد، بدرجهان (۱۴۰۴)، نقش یوسف بن علوی در ظهور و افول جنبش ظفار (۱۹۶۵-۱۹۷۵م)، فصلنامه مسکویه، دوره هفدهم، شماره دوم (پیاپی ۵۸)، ص ۱۹-۱۹.

۲- دانش‌آموخته مقطع دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. پست الکترونیک: badrjane@iauo.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۸

مقدمه

حکومت آل بوسعید در امتداد حاکمیت امامان اباضی در عمان شکل گرفت و به تدریج عامل تعارض میان نهادهای امامت و سلطنت شد. براساس اعتقادات اباضیه، رهبری عمان باید برعهده امام اباضی که از قدرت و تشخیص معنوی برخوردار بود، قرار می‌گرفت. در جریان عهدنامه سبب (اتفاقية السبب) که در سال ۱۲۹۹ ش/۱۹۲۰م. با میانجی‌گری انگلیسی‌ها منعقد شد، نواحی ساحلی در منطقه باطنه، با مرکزیت مسقط، به سلطان و بخش داخلی در منطقه ظاهره، با مرکزیت «نزوی» (Nizwa)، با حفظ اختیارات به امام اباضی رسید (موسوعة عمان، ۲۰۰۷: ۲۲۴-۲۲۶). این قرارداد سال‌ها پابرجا بود و تا پایان حکومت سعید بن تیمور، سرزمین عمان با عنوان متناقض سلطان‌نشین مسقط و عمان شناخته می‌شد. در سال ۱۳۳۳ ش/۱۹۵۴م، به دلیل کشف نفت در بخش داخلی، نبردی به نام «جبل‌الاکضر» (رشته‌کوه‌های حد فاصل بخش داخلی و ساحل) روی داد و سلطان با کمک انگلستان در آن پیروز شد. پس از آن، امام مورد حمایت عربستان سعودی قرار گرفت. این اختلافات تا پایان حکومت سعید بن تیمور در قالب طرح شکایت در مجامع بین‌المللی ادامه یافت.

جنبش ظفار در امتداد جنگ امامت با سلطنت به وجود آمد و امام اباضی آن را حمایت کرد، اما به دلیل تحولات منطقه به تدریج تغییر ماهیت داد. ابتدا در سال ۱۳۴۱ ش/۱۹۶۲م. در ناحیه ظفار واقع در بخش جنوبی عمان، در قالب «انجمن خیرین ظفار»^۱ برای کمک به مردم شکل گرفت؛ سپس در ۱۳۴۴ ش/۱۹۶۵م. با نام «جبهه آزادی‌بخش ظفار»^۲ رسمیت یافت. تا ۱۳۴۷ ش/۱۹۶۸م، تفکرات ملی‌گرایانه رهبران عرب بر آن غالب بود و کمک کشورهای عربی را دریافت می‌کرد. با شکست مصر از اسرائیل در جنگ شش روزه در ۱۳۴۶ ش/ژوئن ۱۹۶۷ و پیروزی چپ‌گرایان یمن، پشتیبانی مصر قطع شد؛ خلائی که با کمک چین و سپس شوروی جبران گردید و دامنه جنبش از حیطه آرمانی عربی به نهضتی چپ‌گرا گسترش یافت. بدین ترتیب، منطقه خلیج فارس به میدان رقابت میان بلوک شرق و غرب تبدیل و ایران به عاملی مهم در تعیین سرنوشت این رقابت تبدیل گردید.

چالش عمده‌ای که در پیشینه حیات سیاسی کشورهای حاشیه جنوبی و پیش از همه در عمان وجود داشته، نقش انگلیس است. سلطان قابوس با کودتای انگلیسی حکومت را آغاز کرد، درحالی‌که پدرش به دلیل نفوذ انگلیس در عمان مورد غضب بود و دلیل اصلی انقلاب ظفار نیز همین مقوله بود. با این حال، او توانست مشروعیت لازم برای تداوم سلطنت خاندان بوسعیدی را به دست آورد. اغلب منابع با برجسته کردن شکاف میان سعید بن تیمور و قابوس بن سعید، نفوذ انگلیس را کم‌رنگ جلوه می‌دهند. برخی نیز چون عبدالرزاق تکریتی در این مبحث به روشنگری پرداخته‌اند؛ این ابهام شامل نقش یوسف بن علوی نیز می‌شود. در منابع وابسته به حکومت عمان، از نقش یوسف بن علوی سخنی به میان نیامده، یا بسیار کم‌رنگ جلوه‌گر شده است. البته در بخشی دیگر از منابع جدیدتر که به اسناد منتشرنشده دسترسی داشته و تا حدودی بی‌طرفانه به تحریر درآمده (مانند خروصی)، نقش او واضح‌تر می‌شود. نکته قابل توجه آنکه بسیاری از منابع مذهب اباضیه را در سرنوشت سیاسی عمان مؤثر جلوه داده‌اند، اما به شیعه بودن یوسف بن علوی اشاره نکرده‌اند؛ حال آنکه یوسف بن علوی در کنار قبایل و امام اباضی است و نزدیک‌ترین فرد به اوست. یوسف بن علوی از مبارزان و فعالان مؤثر در ظهور جنبش ظفار است که در ابتدای حاکمیت قابوس به او پیوست و در تاریخ سیاسی عمان نقش جدی برعهده گرفت. تبیین نقش یوسف بن علوی در تداوم حاکمیت آل بوسعید، تنها از طریق جنبش ظفار ممکن است؛

جنبشی که نقش جمال عبدالناصر در آن انکارناپذیر است و یوسف بن علوی در جایگاه ایدئولوگ جنبش، از او الهام گرفته و در مهم‌ترین رادیوی منطقه خاورمیانه یعنی رادیو قاهره، به عنوان سخنگوی جنبش ظفار نقش ایفا کرده است. با وجود اهمیت این موضوع، تاکنون توجه جدی به آن نشده است. این بررسی برآن است تا نقش یوسف بن علوی را در جنبش ظفار تبیین کند و علل تناقض رفتار سیاسی او را به عنوان یکی از بنیان‌گذاران جنبش و نیز کسی که در تضعیف و شکست آن نقش داشته است، نشان دهد.

پیشینه پژوهش

در میان پژوهش‌هایی که درباره ظفار نوشته شده، رساله دکتری خالد سلیمان سالم الخروسی، نویسنده عمانی الاصل و دانشجوی دکتری دانشگاه یوکلان انگلیس با عنوان «The Dhofar war 1965-1975» (۲۰۱۸) از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. نویسنده به آرشیو اسناد ملی بریتانیا دسترسی مستقیم داشته و با حفظ بی‌طرفی، به ارائه شواهدی پرداخته است که سیاست نفوذ بریتانیا در عمان و نتایج آن در موضوع ظفار را تبیین می‌کند. او در رساله خود، درباره یوسف بن علوی به عنوان نماینده جبهه در مصر و نزدیکی یوسف بن علوی و یارانش به امام اباضی عمان و نیز علل طرد آنها از جبهه ظفار، شرح مستندی ارائه داده و اسناد معتبری در رابطه با نقش یوسف بن علوی در ظهور جنبش ظفار به دست داده است.

پایان‌نامه احمد کردیه با عنوان «جنبش ظفار و پیامدهای آن در خلیج فارس» (۱۳۹۱ش) نیز از منابع شایان توجه است. نویسنده سوری‌تبار و عرب‌زبان است و با بیشترین تکیه بر منابع و مراجع عربی، زوایای تغییرات ایدئولوژیکی جنبش را به خوبی روشن کرده و روند ظهور جنبش و نقش بنیادین ظفار را در آن نشان داده است.

کتاب مرکز قدرت در خلیج فارس^۱ نوشته اولریچسن، جدیدترین منبع با اطلاعات مفید درباره موضوع مقاله است که در تقویت فرضیه اول و تبیین نقش یوسف بن علوی در قوام جنبش مؤثر است. اوقوت جنبش ظفار در همبستگی قدرتمند عملی و فکری میان فعالان سراسر شبه‌جزیره عربستان و روند شکل‌گیری این همبستگی در برابر نفوذ انگلیس را به تصویر کشیده و سیر اندیشه یوسف بن علوی از پیش‌زمینه جذبه ناصریسم با عنوان پان‌عریسم به سوی اسلام‌گرایی نوین و هدایت و حمایت جنبش ظفار را نشان داده است.

گرانث هیوز طی تازه‌ترین تحقیقات خود در کتاب بریتانیا و جنگ ظفار در عمان،^۲ فصلی را به موضوع استراتژی قلوب و اذهان در جنبش ظفار اختصاص داده و طی آن از جزئیات عملیات نظامی که لازمه جذب اطلاعات از طریق ایجاد اعتماد در قلب و ذهن مخالفان بوده، پرده برداشته است. این فصل از چگونگی و چرایی به کارگیری این استراتژی برای جذب مخالفان مؤثر و کلیدی مانند یوسف بن علوی در ساختار سلطنت پرده برمی‌دارد.

کتاب Monsoon revolution, Republicans, Sultans, and Empires in Oman 1965-1976 (2013) اثر عبدالرزاق تکریتی، با تکیه بر اسناد و مدارک جمع‌آوری شده از آرشیو اسناد در بیروت، بحرین، تورنتو، عمان (صلاله)، بریتانیا و دیگر مراکز معتبر دنیا نوشته شده؛ ضمن آنکه از اسناد شخصی و خصوصی نیز بهره‌مند بوده است. بر همین اساس، بسیار غنی و حاوی اطلاعات منحصر به فردی در مورد علل تشکیل جنبش و به وجود آمدن شکاف در آن است و در شکل‌گیری نتایج این مقاله نقش غیرقابل انکاری داشته است.

1- Center of power in the Arab Gulf (2024)

2- Britain and the Dhofar War in Oman, 1963-1976 (2024)

محمد ابراهیم شهاد در کتاب الصراع الداخلي في عمان خلال القرن العشرين ۱۹۷۵-۱۹۱۲م (۱۹۸۹م)، درباره ریشه اختلافات و جنگ‌های عمان و نقش بریتانیا در آن و نیز نقش یوسف بن علوی در تشکیل نیروهای مبارز در قالب خیرین ظفار با همکاری مردم و امام عمان گفته است. تفاوت او با دیگر منابع، در این است که بر نقش ناسیونالیسم عرب و جنبش ناصری در ظفار تأکید نکرده است. مقایسه تطبیقی این اثر با منابع جدید، در تبیین فرضیات این پژوهش مؤثر بوده است.

۱. علل ظهور جنبش ظفار

ابعاد متعدد جنبش ظفار، آن را به جنگی تمام‌عیار در قالب مبارزه‌ای فراگیر سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تبدیل کرد؛ به گونه‌ای که امپریالیسم را مجبور به بازآفرینی چهره‌ای نسبتاً معقول و مقبول از خود در برابر اعراب و سازمان‌های بین‌المللی کرد. یکی از چهره‌های تأثیرگذار در جنبش ظفار، یوسف بن علوی بود که علیه سلطنت جنگید و سپس با دعوت سلطان قابوس، برای کمک به آبادانی و اتحاد و یکپارچگی عمان در کنار او قرار گرفت و به مهم‌ترین مهره سیاست خارجی عمان تبدیل شد. ظهور جنبش ظفار ریشه در نفوذ انگلستان در عمان دارد که از عوارض آن، تشدید تعارض میان نهاد سلطنت و امامت و نفوذ انگلستان در عمان است. این اختلافات در دوره حکومت تیمور بن فیصل (۱۳۳۱-۱۳۵۱ق/۱۹۱۳-۱۹۳۲م) به اوج رسید و با وساطت انگلیس، به انعقاد «پیمان سیب» میان نهاد سلطنت و امامت در سال ۱۹۲۰ منجر گردید که براساس آن، عمان به دو منطقه نفوذ سلطنت و امامت تقسیم شد. این قرارداد تا پیش از کشف نفت در حیطه قلمرو امام عمان، پابرجا بود. در این زمان مجدداً اختلافات سر برآورد و عربستان مدعی حمایت از امام شد. «هیچ‌یک از سلطان و بریتانیا مایل به مشارکت عامل دیگر به‌ویژه امامت، در منافع حاصل از اکتشافات نفتی نبود. در این رابطه انگلیس با تمام نیرو از سلطان حمایت کرد. امام سعی کرد در برابر انگلیس و سلطان مقاومت کند. آنها از انواع سلاح در برابر امام و یارانش استفاده کردند و آنها را مجبور به ترک سرزمین و انتقال مبارزه به عربستان سعودی کردند. طی سال‌های ۱۹۵۷ تا ۱۹۶۵ سیاست کشتار مخالفان، به قیمت آسیب به مردم غیرنظامی، حاکم بود» (بدرالعمری، ۲۰۰۸-۲۰۰۹م: ۲۰۳). نبردهای مذکور با نام «جبل الاخضر» مشهور گردید و با طرح دعوی امام در سازمان ملل، نهاد سلطنت مغلوب شد، اما به فاصله کوتاهی با تلاش‌های انگلیس، دعوی بی‌نتیجه ماند و امام اباضی به عربستان تبعید شد و عربستان از او حمایت کرد. جنبش ظفار در امتداد نبرد جبل الاخضر و از نتایج آن بود.

۱-۱. شکل‌گیری سیاسی جنبش ظفار

تا پیش از شکل‌گیری جنبش ظفار، سه گروه از مخالفان سلطه استعماری بریتانیا در منطقه فعال بودند: ۱. جنبش ملی‌گرایان عرب (شاخه خلیج فارس و شبه جزیره عربستان): هدف آنها آزادی از سلطه اشغال‌گران و وحدت سیاسی اعراب بود. اعضای این گروه را جوانان ظفاری محصل در کویت به رهبری «محمد احمد غسانی» تشکیل می‌دادند. ۲. انجمن خیرین ظفار: در سال ۱۳۴۱ش/۱۹۶۲م، در نتیجه جدایی برخی اعضای جنبش ملی‌گرایان عرب ظفاری تشکیل شد که اینها انجمن خیریه ظفاری را تشکیل دادند. رهبر آن یوسف بن علوی با گرایش ناصری و مسلم بن نوفل با گرایش ملی بودند. هدف مشترک آنها جدایی ظفار از عمان و برقراری حکومت ملی در ظفار بود. آنها این هدف را از طریق بنای مسجد و یاری فقرا با هزینه مهاجران ظفاری، با هدف خرید اسلحه و جذب اهالی ظفار برای قیام علیه سعید بن تیمور انجام دادند. آنها رابطه محکمی با امام غالب بن علی الحنانی، رهبر اباضیه و با جمهوری عربی مصر داشتند (کردیه، ۱۳۹۱: ۴۳-۴۴). این انجمن در قاهره دفتر داشت و یوسف بن علوی در رأس آن بود (حجلاوی، ۲۰۰۳: ۳۰۸). اعضای این انجمن اغلب خود اهل ظفار و از شخصیت‌های تأثیرگذار بودند. ۳. سازمان

سربازان ظفاری: سازمانی از جوانان که از آغاز به نیروی پیشاهنگی در ساحل عمان پیوسته بودند (الزیدی، ۲۰۰۰: ۱۸۴). اینها ملی‌گرایانی با هدف استقلال ظفار بوده و از نظر نظامی، از دو گروه دیگر بسیار قوی‌تر بودند. جرقه آغاز جنبش ظفار با گروه خیرین بود. در بهار ۱۹۶۳، یاران ابن نوفل جلوی اتومبیل‌های شرکت استخراج نفت در منطقه ظفار را گرفتند. ابن نوفل به عربستان نزد امام تبعیدی عمان که از ۱۹۵۷ به سعودی پناه برده بود، رفت و حمایت او را علیه سعید بن تیمور درخواست کرد (کردیه، ۱۳۹۱: ۴۵-۴۶). فرد هالیدی نوشته است که مسلم بن نوفل از قبیله «بیت کثیر» بود و از سلطان سعید کمک‌های نقدی دریافت می‌کرد، اما در سال ۱۹۶۲ علیه سلطان شورید و با امام اباضی و سعودی‌ها رابطه برقرار کرد. چاه‌های نفتی که توسط تیم اکتشافی ایالات متحده کشف شد، در قلمرو بیت کثیر قرار داشت و مسلم بن نوفل با تشویق سعودی‌ها، خواهان دسترسی به ثروت‌هایی بود که به واسطه نفوذ انگلیسی‌ها بر سلطان عمان، از او دریغ شده بود (Halliday, 1979: 317). برداشت هالیدی احتمالاً بی‌راه نیست، اما درخواست ثروت از سوی یک انقلابی، فراتر از منافع شخصی بود. در هر حال، این جریان مقدمه‌ای برای اتحاد سه انجمن شد.

یوسف نماینده جبهه قاهره در جنبش بود. شعار جنبش نابودی اشغالگران سیاسی، نظامی و اقتصادی بود. مبانی نخستین بیانیه جنبش، بر دو موضوع استوار گردید: نخست مبارزه با سلاطین آل بوسعید که حکومتشان به نیروی نظامی بریتانیا وابسته بود؛ و دوم تأکید بر اینکه دین اسلام در آینده نیز مرجع و منبع اهداف و مسیر مبارزات جنبش است. به نظر می‌رسد هدف از این تأکید، راضی کردن گروه خیرین ظفار برای همراهی با سازمان سربازان ظفار بوده است. وجوه اشتراک میان جنبش عبدالناصر با جنبش ظفار، عبارت بود از: ۱. بیرون راندن استعمار و سرنوشت مشترک اعراب؛ ۲. کمک مصر در زمینه‌های سیاسی، نظامی و تبلیغاتی به جبهه ظفار (شهداد، ۱۹۸۹: ۴۵-۵۲).

۱-۲. نقش رادیو قاهره در جنبش ظفار

در راستای حمایت ناصر از جنبش ظفار، قاهره به مرکز فعالیت رسانه‌ای جبهه آزادی‌بخش ظفار تبدیل شد (حجلاوی، ۲۰۰۳: ۳۱۰). «احمد الفلاحی» روشنفکر و یکی از بنیان‌گذاران رادیو در عمان در سال ۱۹۷۰، ادعا کرد که طیف گسترده‌ای از مردم به رادیو معروف (صدای عرب) گوش می‌دهند که از قاهره پخش می‌شود (Al Kharusi, 2018: 93-94). تأثیر این تغییرات و شکست اعراب از اسرائیل در ژوئن ۱۹۶۷، به وضوح با نگرش جبهه ظفار به ناسیونالیسم متعارف مصر مشخص شد. درست قبل از جنگ اعراب و اسرائیل، یوسف بن علوی سخنگوی جنبش ظفار - ناصری مستقر در قاهره - از طریق رادیو قاهره اعلام کرد که برادران آزاده، نبرد سرنوشت‌ساز ملت عرب امروز در پیشاپیش ارتش عرب که در صحرای سینا پیشروی می‌کند، تجسم اقتدار اعراب است. افسران و مردان عرب با قاطعیت، صلابت و ایمان در مقابل دشمن صهیونیستی و امپریالیستی، در جبهه آماده نبرد سرنوشت‌ساز با صهیونیسم و امپریالیسم برای آزادی سرزمین فلسطین هستند... ای قهرمانان آزاده، ای سربازان دلیر ارتش آزادی‌بخش ظفار، درس‌هایی تند به امپریالیسم انگلیس دادید. امروز روز عربیت است، روز انتقام شهدای آزاده ماست. این فرصت انتقام از صهیونیست‌های جنایتکار و اربابان آنها، انگلیسی‌ها و آمریکایی‌هاست. خدا بزرگ‌ترین است. زنده باد عربیت پیروز. پیروزی برای ماست. مرگ بر امپریالیست‌ها و صهیونیست‌ها.

ده روز بعد، ارتش مصر در سینا منهدم شد و تأثیر این شکست در سراسر جهان عرب محسوس بود؛ شکستی که پیوند جبهه ظفار با دولت مصر را گسست و همزمان موجب تقویت موقعیت بریتانیا در خلیج فارس، پایگاه‌های بحرین و شارجه شد. بنابراین واضح است که جنبش ظفار اینک انگیزه مضاعفی برای تشدید مبارزات خود داشت؛ انگیزه جبران شکست در سینا و مقابله با هجمه

امپریالیست در خلیج فارس که حتی از سوی مصر برای مدت کوتاهی ترغیب شد. تداوم مبارزات در عدن و عمان، راه‌هایی برای ضربه زدن به پیروزی‌های امپریالیست بود. پس از شکست اعراب در ژوئیه ۱۹۶۷، رادیو قاهره همچنان در تقلا بود و برای تجدید و تداوم مبارزات تلاش می‌کرد: برادران ظفاری، مردان آزاده ارتش آزادی‌بخش ظفار، شرایط کنونی که سرزمین مادری عرب -مصر- از آن عبور می‌کند، فداکاری‌های بیشتری می‌طلبد. در ماه اوت، رادیو صدای عرب از همه ظفاری‌ها، مردان، زنان، کودکان، پیرمردان، دهقانان، کارگران، دانشجویان و روشنفکران خواست که با قاطعیت و با استفاده از هر وسیله‌ای، خود را برای جنگ و مشارکت آماده کنند. در ماه سپتامبر، بخش هفتگی رادیو عرب که به‌طور معمول توسط یوسف بن علوی نماینده جنبش در قاهره اجرا می‌شد، توسط «محمد احمد الغسانی» یکی از رهبران جناح ملی‌گرای عرب شبه‌نظامی در جبهه آزادی‌بخش ظفار که با یوسف بن علوی مخالف بود، اجرا شد. الغسانی ضمن اشاره به مشکلات جنبش، از محاصره خطوط تدارکاتی توسط بریتانیا در بخش غربی ظفار سخن گفت و از همه مردم خلیج خواست از ظفار حمایت کنند. او گفت مردم عرب در مسقط، نزوه، شارجه، دبی، بحرین و تمام نقاط خلیج فارس، جنبش آزادی‌بخش ظفار شما را فرا می‌خواند، انقلاب آزادی‌بخش ظفار، انقلاب شماس، امید شماس. امپریالیسم انگلیس و عوامل آن یعنی سلاطین مسقط سعی دارند به انقلاب شما در ظفار ضربه بزنند. آنها سعی می‌کنند صدای انسانی شما را که از دره‌ها و کوه‌های ظفار می‌آید، خفه کنند (Halliday, 1979: 363-364).

یوسف بن علوی از قاهره صدای انقلاب را رساند و مصر این‌گونه از جنبش حمایت کرد؛ جنبشی که در آغاز مثل هر انقلاب دیگری از ائتلاف گروه‌هایی تشکیل شد که در کلیات با هم همسو بودند و نه در جزئیات. فرد هالیدی دلیل جدایی یوسف بن علوی و یارانش را همین موضوع دانسته و گفته است که دو ابهام عمده در اولین بیانیه مبارزان جبهه ظفار وجود داشت. نخست، هویت مبارزان ظفاری که از آنها با عنوان چالش‌برانگیز «مردم عرب ظفار» یاد می‌شود؛ دوم، گسترش دامنه مبارزات. از ابتدا میان اهداف فراگیر مبارزه در رابطه با امپریالیسم انگلیس و تقابل با اسرائیل و اتحاد اعراب با جداسازی منطقه کوچک ظفار از عمان، تناقض وجود داشت؛ زیرا مبارزات با الهام از جمال عبدالناصر شکل گرفته بود؛ به همین دلیل «نخستین عکس‌العمل سعید بن تیمور در برابر آغاز مبارزات که ظاهراً محدوده کوچکی را در بر می‌گرفت، این بود که قبایل ظفاری شورش کرده‌اند، پس باید قبایل عمان برای مبارزه با قبایل ظفار جمع شوند» (Halliday, 1979: 363). خروصی نوشته است، استفاده از عبارت مردم عرب ظفار حکایت از تأثیر مستقیم ملی‌گرایی ناصری بر جنبش داشت (Al Kharusi, 2018: 57).

۱-۳. عوامل شکاف در جنبش ظفار

عوامل شکاف در جنبش را می‌توان به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم کرد. علل خارجی عبارت بود از:

- قطع کمک‌های مصر به دلیل شکست در جنگ ژوئن و تضعیف مواضع مصر؛

- پیروزی کمونیست‌ها در یمن جنوبی؛

- تمایل چین به جایگزینی کمک مصر به جنبش ظفار.

این تحولات موجب تضعیف پایگاه‌های حمایت قبایل و تحکیم حمایت‌های خارجی از جنبش شد. «برجسته‌ترین شخصیت اهل ظفار که در خارج از کشور فعالیت داشت، یوسف بن علوی نماینده فعال جبهه در قاهره بود و در رادیو قاهره صدای انقلاب ظفار بود. این مشهورترین و مهم‌ترین ایستگاه رادیویی در جهان عرب در آن زمان بود» (Al Kharusi, 2018: 254). یوسف بن علوی در نوامبر ۱۹۶۷ در کنفرانس بین‌المللی دهلی نو، در حمایت از خلق‌های عرب و بر اظهارات خود در رادیو العرب قاهره، اصرار داشت. در اواخر دسامبر ۱۹۶۷، او به شدت آرمان ظفاری را به مبارزه بین‌المللی ضد امپریالیستی مرتبط کرد؛ با اعلام اینکه یک

موضوع وجود دارد که با گذشت زمان هر قدر هم که امپریالیسم تلاش کند نمی‌تواند تغییر کند... انقلابیون هر جا که باشند، انقلابی‌اند و ماهیت و اقدامات و اهداف آنها یکی است، اما با وجود این همه اصرار بر وحدت انقلابی، یوسف بن علوی و یارانش چندین درگیری با چپ‌گرایان داشتند» (Takriti, 2013: 107).

دلایل کلیدی برای برگزاری دومین کنفرانس جبهه آزادی‌بخش ظفار، تمایل شورشیان برای جلب حمایت بیشتر چین بود. نیاز شدید شورشیان به اطمینان از منابع حمایتی و مالی، بزرگ‌ترین انگیزه برای تحکیم روابط با چین بود. هدف چین از این کمک، شکستن انحصار اقتصادی غرب در منطقه بود؛ رونق اقتصادی که به دلیل اکتشافات نفتی رخ داده بود (Al Kharusi, 2018: 93). در این میان، دیگر اعضای جنبش که از کمک‌های مصر و قدرت‌گیری مجدد ناصر ناامید شده بودند، در «کنفرانس حمیرین» ایده جدیدی طرح و جنبش را در حیطه‌ای فراگیر با نامی جدید طرح کردند. در این حیطه، برای پذیرش کمک‌های چین و ماهیت جدید جنبش، جایی رفیع در نظر گرفته شد و تصمیمات نهایی و اخراج و جدایی از یاران راست‌گرا نهایی گردید. بدین ترتیب، تلاش‌های یوسف بن علوی برای اتحاد بی‌نتیجه ماند.

«ریاض نجیب الریس» روزنامه‌نگار مشهور عرب، نوشته است که انقلابیون ظفار در مورد افزایش روابط با چین، همسو نبودند و به دو دسته تقسیم می‌شدند: دسته اول جنگجویان داخلی بودند که با توجه به نیاز آنها به سلاح برای ادامه نبرد با نیروهای سلطان، از این روابط استقبال و از آنها حمایت کردند. این گروه عموماً شامل اعضای شاخه ظفار جنبش ملی عرب و سازمان سربازان ظفار بود. در مقابل، جناح دیگر به دلیل تضاد بین ایدئولوژی انقلابی ملی اسلامی و ایدئولوژی کمونیست‌های چینی، با ایده همراهی با چین مخالفت کرد. این مخالفت در خارج از کشور به‌ویژه در میان اعضای انجمن خیریه ظفار وجود داشت. هنگامی که دو تیم رهبری انقلابی نتوانستند بر سر رویکردی مناسب برای مقابله با نفوذ چین به سازش برسند، تصمیم گرفتند یک کنفرانس عمومی برای شورشیان برگزار کنند تا اختلافات مربوط به همکاری با چین و میزان همکاری با چین را حل کنند (الریس، ۲۰۰۲: ۹۴). تکریتی نوشته است که عناصر چپ پیش‌نویس منشور ملی نسبتاً طولانی را تهیه کردند که به‌طور رسمی در کنفرانس به تصویب رسید. این بار انقلابیون قاطعانه محل مبارزه خود را به قلمرو جهانی منتقل کردند و خود را جزئی از روایتی نه تنها عربی، بلکه جهانی دانستند. یک بار دیگر، نقش چین غیرقابل انکار بود. منشور با توضیح این نکته آغاز می‌شد که مبارزه انسانی که به دلیل پیروزی انقلاب سوسیالیستی در بیش از یک کشور، بخش بزرگی از جهان را در بر گرفته است، پیامدهای تاریخی بزرگی بر توانایی نیروهای بین‌المللی آزادی‌بخش و پیشرفت نهایی دارد. «در این کنفرانس تأکید شد که قیام‌های قبلی در خلیج فارس به سه دلیل شکست خوردند: ۱. فقدان یک سازمان انقلابی مسلح به افکار علمی سوسیالیستی و رهبری آگاهانه که از صفوف توده‌ها برمی‌خیزد؛ ۲. خصلت طبقاتی رهبران قدیمی که مانع از تبدیل انتفاضه‌های میهن‌پرستانه به انقلاب مسلحانه سازمان‌یافته برای پیروزی نهایی توده‌ها شد؛ ۳. انزوای انتفاضه‌های میهن‌پرستانه در داخل مرزهای محلی خود و عدم مواجهه آنها با مناطق همسایه» (Takriti, 2013: 109-110).

در این رابطه، ارگان خلق «انقلاب از یک جنبش آزادی‌بخش ملی برای استقلال ظفار شروع شد، ولی در جریان مبارزه، به صورت یک جنبش خلقی درآمد که هدف آن گسترش انقلاب توده به‌طور مسلحانه به تمام نقاط خلیج بود. انقلاب که توسط جبهه خلق برای آزادی عمان و خلیج رهبری می‌شد، توانست در مدت کوتاهی ۹۰ درصد ظفار را آزاد کند و به ساختن جامعه‌ای نوین در منطقه‌های آزادشده بپردازد» (انقلاب ظفار، ۱۳۵۴: ۱۳). «پس از آتش‌بس در جبهه جنگ اعراب و اسرائیل در ژوئن ۱۹۶۷ و بهم خوردن توازن به نفع امپریالیسم، مبارزه مسلحانه ظفار دچار مشکلات فراوان شد و از نظر تهیه اسلحه، سخت به مضیقه افتاد. در چنین موقعیتی بود که در سپتامبر ۱۹۶۷ دومین کنگره جبهه آزادی‌بخش ظفار در حمیرین تشکیل شد و تجربیات مبارزات دو ساله

جبهه مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه آنکه جبهه موضع محلی خود را به تمام منطقه گسترش داد و جبهه آزادی بخش ظفار به جبهه خلق برای آزادی عمان و خلیج اشغال شده تبدیل گردید. استراتژی جدیدی تعیین شد. تمایلات تکروری در داخل جبهه، مورد انتقاد قرار گرفت و خط مشی روشن و واحدی برای آن تعیین شد و برای اولین بار زنان در صفوف انقلابیون پذیرفته شدند» (انقلاب ظفار، ۱۳۵۴: ۳۴). حق با چپ‌گرایان بود؛ این حجم از پیروزی نشان‌دهنده میزان کمک‌های چین و شوروی به جنبش کوچکی بود که اینک ادعای توسعه جهانی داشت.

در بخشی از کنفرانس این‌گونه آمده است: قابل توجه است که این رهبران جدید، از جمله محمد الغسانی، هیچ‌گونه نفوذ قبیله‌ای نداشتند. این در تضاد کامل با رهبران انجمن خیریه ظفار بود. سرآغازی برای سرنگونی نقش قبایل در انقلاب بود. مسلماً این تغییر در نتیجه تأثیر تفکر کمونیستی بر شورشیان رخ داد؛ زیرا در نظام کمونیستی رهبران قبایل به عنوان فنودال تلقی می‌شدند. علاوه بر این، با توجه به تحولات گفته شده در خلیج فارس، این روند یعنی ملی‌گرایی عربی نیز کاهش یافت. بدین ترتیب، یوسف بن علوی و مسلم بن نوفل که اولین گلوله انقلاب را شلیک کرده بودند، در دومین کنفرانس برکنار شدند (Al Kharusi, 2018: 101). رهبران انجمن خیریه ظفار، برجسته‌ترین اعضای حذف شده از رهبری، در خلال کنفرانس بودند. علی‌رغم اختلاف دیدگاه‌ها بین حاضران در کنفرانس حمزین و مواضع رهبران اصلی انقلاب، تصمیمات اعضای کنفرانس به اجرا گذاشته شد و رهبران جدید بر تصمیمات لازم‌الاجرا و غیرقابل برگشت تأکید داشتند. این بیانیه توسط فرماندهی کل جبهه در ۱۰ نوامبر ۱۹۶۸ صادر شد. نکات اصلی عبارت بود از:

۱. تعهد به سازماندهی خشونت انقلابی به عنوان تنها راه برای شکست امپریالیسم، مرتجعین و فنودالیسم بورژوازی؛
۲. تغییر نام جنبش آزادی بخش ظفار به «جبهه خلق برای آزادی خلیج عربی اشغالی»^۱ که مبارزه مردم ظفار را به مبارزه توده‌های خلیج پیوند می‌داد؛

۳. کنفرانس مسقط و امامت عمان و تمامی نیروهای سنتی و سیاسی خلیج را به شدت محکوم کرد (Al Harthi, 2007: 528-533).

«احتمالاً بخشی از جذابیت ایدئولوژی مائوئیستی برای رهبران شورشی ظفار به این دلیل بود که سیاست خارجی چین در طول دهه ۱۹۶۰، یک محور انقلابی اترناسیونالیستی داشت که بر کمک به مردم برای پیشروی تمرکز داشت. برخلاف اتحاد جماهیر شوروی، پشتیبانی نظامی چین به صورت رایگان ارائه می‌شد. در سال ۱۹۷۱، یکی از اعضای برجسته حزب چین به هیئتی متشکل از اعضای اتحادیه انقلابی از ایالات متحده گفت، ما کمک‌های نظامی را رایگان می‌دهیم و آن را فقط به افرادی می‌دهیم که در برابر تجاوز مقاومت می‌کنند و با امپریالیسم می‌جنگند» (Al Kharusi, 2018: 98). تکیه بر مارکسیسم، نقطه پایانی بر نوسانات فکری شوونیستی بود که قبلاً بر پایه اندیشه ملی حاکم شده بود و نکته مهم آنکه رهبران ایدئولوژی غالب، تصمیم به پاک‌سازی سطوح جنبش پس از رهایی از تأثیر فکری و سیاسی طبقه کوچک بورژوازی به نمایندگی یوسف بن علوی - که آن را مسئول اصلی شکست می‌دانستند - گرفتند (کردیه، ۱۳۹۱: ۵۸). هالیدی نوشته است که یوسف بن علوی و مسلم بن نوفل پس از جدایی از بدنه چپ‌گرای جدید جنبش، همچنان خود را جبهه آزادی بخش ظفار می‌نامیدند. این قشر اخیر که نماینده امپریالیسم ظفاری بود، بعداً به انگلیس رفت و با آنها علیه انقلاب کار کرد و به دروغ ادعا کرد که کنگره ۱۹۶۸، کودتای یک هسته سخت آموزش دیده توسط چینی‌ها بود که ارتش را سرنگون کرده است» (Halliday, 1979: 366).

۴-۱. پیوستن یوسف بن علوی به سلطان قابوس

علل پیوستن یوسف بن علوی به قابوس، در سیاست حکمرانی قابوس در سال‌های آغازین حاکمیت او نهفته است. «سلطان قابوس پس از کودتای ژوئیه ۱۹۷۰، باید مشروعیت خود را در کل عمان تثبیت می‌کرد. در جنگ ظفار، هر دو طرف به دنبال متقاعد کردن مخاطبان اعم از داخلی، متخاصم و بین‌المللی، در مورد عدالت و آرمان خود و بی‌عدالتی دشمنان خود بودند. شورشیان ظفاری و حامیان خارجی آنها، سلطان‌نشین را به عنوان دست‌نشانده ارتجاعی امپریالیسم بریتانیا به تصویر می‌کشیدند؛ درحالی‌که دولت‌های عمان و بریتانیا نیز به دنبال جمع‌آوری مردم ظفار و متقاعد کردن شورشیان به ترک جنگ و تسلیم داوطلبانه^۱ بودند» (Hughes, 2024: 174). «سلطان قابوس کوشید با تظاهرات مذهبی و تبلیغات، توده‌ها را نسبت به نیروهای انقلابی بدبین کند. در این تبلیغات، از ارتش آزادی‌بخش به عنوان یاغیان کمونیست، کافران و بی‌خدایان نام برده شده و برای تحریک احساسات مذهبی توده‌ها و جدا ساختن صفوف متحد انقلاب، از شعار اسلام راه و آزادی هدف است، استفاده نمود» (انقلاب ظفار و تحولات خلیج، ۱۳۵۴: ۳۵).^۲ نکته مهم در رابطه با جنبش‌های مردمی از جمله ظفار، آن بود که شورشیان در عملیات تهاجمی بسیار وابسته به غیرنظامیان بودند و بدون حمایت غیرنظامیان، از دست انقلابیون کاری ساخته نبود.

پیتینسکی جامعه‌شناس و استاد دانشگاه هاروارد، نوشته است که دستیابی به هدف اغلب نیازمند همکاری و حتی مشارکت فعال افرادی است که به هیچ‌وجه پیروان رهبر نیستند و ممکن است حتی مخالفان او باشند. به دست آوردن دل‌ها و ذهن‌ها وظیفه رهبری است؛ زیرا ذاتاً آینده‌نگر است. رهبران همیشه باید به شناسایی و بهره‌برداری از فرصت برای به دست آوردن دل‌ها و ذهن‌ها توجه کنند؛ حتی زمانی که آن هدف بلندمدت با اهداف مهم کوتاه‌مدت در تضاد باشد. گزینه عدم بهره‌برداری از فرصت، ممکن است صرفاً از دست دادن فرصت نباشد، بلکه از دست دادن همان دل‌ها و ذهن‌ها باشد» (Pittinsky, 2010: 166-167). بسیاری از اعضای جنبش تسلیم و بخشیده شدند؛ از جمله یوسف بن علوی که از بنیان‌گذاران اولیه جنبش بود. او تا زمان وفات سلطان قابوس، سیاست خارجی عمان را رهبری کرد. یوسف بن علوی از مخالفان تغییر ایدئولوژی رهبران ظفار به کمونیست بود. از ۱۹۶۹ تا ۱۹۷۰م، یوسف بن علوی ضمن ادامه مبارزه در برابر سلطنت، برای تضعیف جبهه چپ‌گرایان ظفار تلاش کرد. او و هم‌فکرانش کمپینی برای تغییر وفاداری مردم به راه انداختند. شعار آنها ساده اما مؤثر بود؛ دفاع از دین در برابر نفوذ کمونیست‌ها. آنها ضمن توزیع هدایا، شروع به گشت و گذار در روستاها کردند و هر جا که رفتند، نماز اقامه کردند. این امر نتایج مثبتی در سطح محلی به همراه داشت (Takriti, 2013: 263). با پیوستن یوسف بن علوی به قابوس، هم‌فکران و بسیاری از مردم ظفار از جبهه کمونیست گسستند و به او پیوستند. این جریان نقش مؤثری در شکست جنبش ایفا کرد.

جنبش در شکلی ضعیف، تا سال ۱۳۵۷ش/۱۹۷۹م. در ظفار تداوم داشت. هیوز نوشته است که یک برنامه بسیار دقیق توسط سلطان قابوس و مشاوران بریتانیایی، با هدف سیاسی منسجم، براساس ترکیبی از به دست آوردن قلوب و اذهان جمعیت در معرض تهدید و استفاده انتخابی از اسلحه برای محافظت از اصلاحات، همه تحت فرمان یک مرجع واحد، تنظیم شد. بر این اساس، سلطان جدید به شورشیان پیشنهاد عفو داد، توسعه مدنی را به مردم ظفار ارائه کرد و وفاداری آنها را به دست آورد. با کمک یک نیروی شبه‌نظامی قبیله‌ای که توسط نیروهای بریتانیایی تشکیل شده بود، با توسل به مردم محلی برای حمایت از رژیم سلطنتی و با

1- SEP: Surrendered Enemy Personnel

- اصطلاحی بریتانیایی برای شورشی‌ای که داوطلبانه تسلیم می‌شود. برای این علامت اختصاری، شرحی در کتاب دیده نشد؛ به همین سبب با نویسنده، مکاتبه و مشروح آن دریافت شد.

۲- ر. ک. به: پیوست شماره ۱.

تأکید بر آشتی برای جلب شورشیان به جای استفاده از زور، پیروزی سلطان تضمین شد. خروجی این نسخه از وقایع، در مقایسه با ادبیات دانشگاهی و حرفه‌ای، این است که نیروهای مسلح بریتانیا ابزار مؤثری ابداع کردند که بر اقدامات «حداقل نیرو» و «قلوب و اذهان» برای سرکوب شورش‌ها با حداقل خون‌ریزی تأکید می‌کند (Hughes, 2024: 4, 5). در مورد کنترل نهاد مذهبی عمان، قابوس اندکی پس از کودتا موافقت کرد که امام غالب با عنوان مفتی، به عمان بازگردد؛ مشروط بر اینکه تمامی ادعاهای امامت را رها کند و بپذیرد که بدون حاشیه در عمان زندگی کند (Document, 1971: 44).^۱ ضمن آنکه با انجام نمایی وظایف امام و شیوخ قبایل، منابع اصلی درآمد امام را محدود کرد. او در یکی از سخنرانی‌های خود رسماً اعلام کرد که: «وظیفه‌شناسی و مسئولیت‌های شیوخ قبایل کشورمان در زمینه توجه و رسیدگی به گروه‌های خودی و امنیت و خوش‌رفتاری را کاملاً ارج می‌نهم و قصد داریم در ازای انجام این وظایف و مسئولیت‌ها، برای آنان حقوق ماهیانه تعیین کنیم. به دولت دستور داده‌ایم به این مسئله در اسرع وقت رسیدگی کند. همچنین دستور داده‌ایم در میزان پرداخت حقوق کارکنان دولت تجدید نظر شود» (قابوس بن سعید، ۱۴۲۶: ۱۷).

قابوس برای نوسازی عمان، از مسیر پذیرش و محترم شمردن نهادهای قبیله‌ای و رعایت عرف و سنت وارد شد. بریتانیایی‌ها حتی به نحوه غذا خوردن او در این مورد اشاره کرده‌اند. او کوشید تا از طریق حکومت و نزدیک شدن به امام و قبایل، مشروعیت سیاسی آل بوسعید را بازسازی کند. او برنامه وحدت و نوسازی عمان را در سرلوحه قرار داد. قابوس به تدریج اکثر خانواده‌هایی را که در حوزه نفوذ امام اباضی قدرت داشتند، مانند آل خلیلی را در کنار خود جای داد و آنها را در ساختار حکومت منصوب و با آنها همکاری کرد (Alonso, 2022: 361). در مورد بزرگ‌ترین هدف مخالفان سرسخت آل بوسعید یعنی نفوذ بریتانیا در عمان، او روشی در پیش گرفت که آن هدف نیز در سایه روش مذکور بی‌رنگ جلوه کند. آلونسو نوشته است که قابوس ترتیبات نهادی قبیله‌ای و اباضی را حفظ کرد و قلمرو حاکم اباضی را در حکمرانی مسقط قرار داد تا این تخصیص‌ها را در قالب سرمایه‌گذاری و توسعه پروژه‌هایی انجام دهد که نه تنها سطح زندگی همه عمانی‌ها را بهبود بخشید، سلطان قابوس نشان داد که قدرت مرکزی یعنی سلطنت، در ثروت زمین سهیم است؛ او تفاهمی مبتنی بر اجماع را تقویت و امام اباضی را ملزم به اطاعت از حکومت مرکزی کرد و از این طریق موفق به اجرای پروژه‌های گسترده نوسازی در عمان شد. همچنین به اعضای سابق جنبش ظفار برای نوسازی ساختار عمان جدید، اختیارات گسترده بخشید. یوسف بن علوی در سال ۱۹۸۲ به عنوان وزیر امور خارجه منصوب شد و سلیم غزالی و تعدادی از هم‌زمان سابق در پست‌های جدید مستقر شدند (Alonso, 2022: 361).

چشم‌انداز سیاسی مسقط، گروه پراکنده عمانی را از نقاط مختلف جذب کرد. موفقیت راهبردی قابوس برای ادغام تمام سرزمین‌های عمان داخلی در زیر چتر سیاسی سلطان‌نشین جدید متکی بر حفظ نظام‌های اجتماعی غیررسمی موجود و به فعلیت رساندن آنها در پرتو افسران سیاسی جدیدی بود که در این مناطق مستقر شده بودند. علاوه بر شهرهای بزرگ‌تر مانند نزوا، بهله، ایزکی یا رستاق، سرزمین‌های داخلی عمان از منطقی پیروی می‌کردند که براساس آن، هر محدوده‌ای قلمرو شیخ قبیله بود و توسط او اداره می‌شد. قابوس سعی کرد نقش شیخ قبیله را برای مردم تجسم ببخشد. از این رو، اهتمام به گسترش این ایده داشت که راه غیررسمی برای رسیدگی مستقیم به شکایات یا درخواست‌ها به او وجود دارد و روش‌های اداری مدرن را دور می‌زند. گفت‌وگوهای بین مقامات و اعضای قبیله نیز تا حد زیادی مورد احترام بودند. حفظ این سیستم، به قابوس این امکان را داد تا مسقط را با سایر نقاط کشور وصل کند؛ بدون اینکه ساختارهای محلی قدرت بر هم بخورد (Alonso, 2022: 361).

بدین ترتیب، مشکل وابستگی تام عمان به انگلیس، در قبال سیاست‌های جدید قابوس با پیوند زدن قبایل به سلطنت، حل شد و این همان سیاستی بود که یوسف بن علوی و یارانش درک کرده بودند؛ یعنی جدایی ناپذیری عمان از سیستم قبیله‌ای در کنار مذهب سنتی اباضی. چنین بود که یوسف بن علوی و یارانش در برابر قابوس دست از مقاومت برداشتند و به عنوان نسل اول انقلابی با قابوس همراه شدند. آموزش نظامی قابوس در اروپا به خوبی به او کمک کرد. سلطان جوان به شدت دشمنان خود را در میدان جنگ تعقیب کرد. رویکرد او به شورش هویج و چماق بود؛ یعنی همزمان که در پی ترمیم آسیب‌های ناشی از محدودیت‌های اجباری پدرش بر مردم بود، برای معکوس کردن جریان نبرد، سرکوب نظامی سنگینی را نیز دنبال می‌کرد. کمک‌های شاه ایران در این بخش از مهم‌ترین ابزارهای سلطان به شمار می‌رفت (Pappas, 2015: 68).

قابوس در آگوست ۱۹۷۰ اعلام کرد که قصد دارد برای تمام چریک‌های ظفاری که علیه پدرش جنگیده بودند، در ازای تسلیم شدن و سوگند وفاداری، عفو عمومی دهد (قابوس بن سعید، ۱۴۲۶: ۱۵). این امر برای بسیاری از شورشیان قبایل و ملی‌گرایان جذاب بود. مستشاران بریتانیایی سلطان، یک ارتش داوطلب برای کمک به پایان دادن به جنگ آماده کردند. فرصت پیوستن به سلطان جدید، برای بسیاری از جنگجویان سرسخت، مقاومت‌ناپذیر بود. چندین تن از آنها رهبران برجسته دولت جدید شدند. سلطان قابوس آشکارا درباره مشکلات اقتصادی و اجتماعی ظفار سخن گفت و در عمل با توسعه و ساخت جاده‌ها، پل‌ها، چاه‌ها، مدارس و بهبود امکانات بهداشتی، شرایط را تغییر داد. با بهبود وضعیت ظفار، مردم این منطقه که مدت‌ها از آن‌ها غفلت شده بود، متقاعد شدند که بالاخره دوران جدیدی در راه است. رهبر جوان نه تنها موقعیت خود را در جبهه نظامی ارتقا داده بود، بلکه به پیشرفت خوبی در جهت جایگزینی وضعیت بی‌اعتمادی و غفلت با روح اتحاد و همکاری متقابل در سراسر سرزمین عمان دست یافته بود.

تا سال ۱۹۷۵، بخش مسلح شورش ظفار سرکوب شد. شورش سرسختانه و پرهزینه در جنوب به پایان رسید. نبرد اخلاقی به پیروزی رسید. منظور از نبرد اخلاقی، پیروزی اسلام بر بی‌دینی یا پیروان مکتب کمونیسم بود. قابوس اعلام کرد مردم ما نمی‌پذیرند که فضیلت با بدی و درستی با باطل جایگزین شود. او در پنجمین سالروز عید ملی در سال ۱۹۷۵، دشمنی را که در طول پنج سال اول حکومتش پیوسته وحدت ملی را تهدید کرده بود، مورد سرزنش قرار داد. او اعلام کرد آنها زندان‌ها و اردوگاه‌های بازداشت بنا می‌کنند، درحالی‌که ما مدرسه و بیمارستان می‌سازیم. آنها بر سر راه مخالفانشان مانع می‌گذارند، خار می‌پاشند و آزادی مردم را خفه می‌کنند، حال آنکه ما موانع را برمی‌داریم و سختی‌های زندگی را آسان می‌کنیم (Pappas, 2015: 68-69). پس از پاک‌سازی شورشیان کمونیست در سال ۱۹۷۵، قابوس پیروزی در ظفار را نقطه عطف جهانی توصیف و اعلام کرد، پیروزی ما... اولین دستاورد بزرگ توسط یک کشور عربی در برابر کمونیسم جهانی در میدان نبرد است (قابوس بن سعید، ۱۴۲۶: ۸۳-۸۵). قابوس هیچ‌گاه از حامیان نظامی خود - ایران و انگلیس - به‌طور رسمی یاد نکرد؛ زیرا جنبش ظفار با انگیزه تقابل با نفوذ استعمار انگلیس شکل گرفته بود. درواقع، روشنفکران مذهبی ظفار از جمله یوسف بن علوی، از موضع انقلابی خود کناره گرفتند و به او پیوستند. او با لحنی محتاط به اهالی عمانی و همسایگان عمان هشدار داده بود که همیشه مراقب خطر کمونیسم جهانی باشند. ایجاد اتحاد در یک برهه حساس در تاریخ عمان، با کمک شخصیت‌های بانفوذ و متحدان مهم و بیش از همه بریتانیا انجام شد. لیندا پاپاس متخصص تاریخ خاورمیانه، نوشته است که نفوذ بریتانیا بر خانواده‌های حاکم و حامیان قدرت عمان و همسایگان آن، از قدیم‌الایام یک ویژگی غالب در سراسر خلیج بوده است. چندین مقام بریتانیایی با ارائه راهنمایی تخصصی و حرفه‌ای در سطوح مختلف، در شکل‌گیری دولت مدرن عمان نقش اساسی داشتند و در نتیجه، اغلب به مقامات عالی در داخل دولت دست یافتند (Pappas, 2015: 68-69).

قابوس راه را برای تربیت سیاسی یوسف بن علوی هموار کرد و او به مدت چندین دهه، تا زمان بازنشستگی در اوت ۲۰۲۰، به عنوان وزیر مسئول امور خارجه عمان خدمت کرد. استفاده از مخالفان سیاسی رژیم که از رهبران مبارز رده بالا علیه حکومت بودند و ادغام آنها در جامعه عمان، برای نخستین بار در عمان انجام شد؛ در حالی که در مقایسه با تجربه مشابه در کشورهای خلیج فارس، به ویژه در بحرین، عربستان سعودی و امارات که محکومیت های طولانی مدت زندانی برای نسل های بعدی فعالان سیاسی صادر شد، تفاوت زیادی داشت (Ulrichsen, 2024: 127-128).

نتیجه گیری

این پژوهش دو بخش دارد. در بخش نخست، به شکل گیری جنبش ظفار و نقش یوسف بن علوی در آن پرداخته شده و در بخش دوم علت شکست جنبش و نقش یوسف بن علوی در آن مورد بررسی قرار گرفته است. به لحاظ زمانی بخش اول، دوره حکومت سعید بن تیمور، متضمن دو مؤلفه طرح دعوی امام اباضی در سازمان ملل، جنبش ناصری و شکست آن؛ و بخش دوم، شامل آغاز دوره حاکمیت سلطان قابوس، تکاپو برای وحدت عمان و تداوم سلطنت آل بوسعید است. جنبش ظفار یکی از مهم ترین رویدادهای خاورمیانه بود که ابتدا محدود به عمان، اما به تدریج به میدان جنگ میان بلوک شرق و غرب تبدیل شد. یوسف بن علوی چهره برجسته جنبش، در ظهور و افول جنبش ظفار نقش داشت. نطفه آغازین جنبش، از پیوند میان روشنفکران مذهبی و نهاد امامت اباضی در عمان شکل گرفت. یوسف بن علوی و یارانش به دنبال تأمین منافع مردم منطقه برای دستیابی به بهبود شرایط اجتماعی-اقتصادی، به دور از تمایلات کمونیستی بودند. تکیه یوسف بن علوی بر ملی گرایی عربی جمال عبدالناصر و همراهی مصر، موجب شد امام اباضی و جناح او قدرت بیشتری بگیرند و نهضت با اتکا به آن و تربیون رادیو قاهره - که به یوسف بن علوی داده شد - تا زمان شکست مصر از اسرائیل، پیشرفت قابل ملاحظه ای کرد. در این مرحله، به دلیل قطع کمک ها از سوی مصر، کمک های چین افزایش یافت و وزنه گرایش نهضت به چپ سنگین شد. در نتیجه، جناح متمایل به ناصر یعنی یوسف بن علوی و یارانش، به عنوان مرجع و عقب مانده کنار گذاشته شدند. پس از سقوط سلطنت سلطان سعید بن تیمور، سلطان قابوس با هدایت بریتانیا از استراتژی قلوب و اذهان بهره گرفت و جناح روشنفکر مذهبی را به خود جلب کرد. یوسف بن علوی که نقش مهمی در هدایت مبارزان در برابر آل بوسعید داشت، به این موضوع گرایش یافت و با حمایت و بخشش قابوس، تغییر مسیر داد و به صف مخالفان جنبش پیوست. این اقدام جناح مبارزان را بیش از پیش در تضاد با مذهب متجلی ساخت و موجب شتاب در روند افول و شکست جنبش شد.

شماره ۱: استخدام نیرو، برای مقابله با جنگجویان ظفار، با شعارهای «اهداف کمونیسم شامل: ارتداد، بی‌خدایی، تسلط و بردگی است» و «کمونیسم دشمن ادیان و میهن‌هاست». کمپ بندر شهر سبب، ۷ آوریل ۱۹۷۵ (Takriti, 2013: 255)

شماره ۲: موافقت سلطان قابوس با بازگشت امام غالب به عمان

Mr. Acland
Mr. Allen
Mr. Brown
Enter

I suppose it is inconceivable that the Kuwaitis could be asked to 'bridge the gap' (£4), & do without miffing it? otherwise, King Hassan of Morocco.

CONFIDENTIAL

BRITISH CONSULATE GENERAL

MUSCAT

13 June 1971

3/3

**RECEIVED IN
REGISTRY No. 9
28 JUN 1971**

NSM 3/272/1

QMANI/SAUDI RELATIONS

Muscat telegram No. 7 to Jeddah referred to the Omani's reaction to the Saudi reply to their suggestion of sending a mission to Jeddah. Tariq elaborated a little on this when I saw him on 9 June.

2. He complained again about the Saudi attitude towards Oman and explained that offence had been taken here because the Saudis addressed their communication to the "Government of Muscat" and because they referred specifically to the "Imam Ghalib". He then said that the Omanis had replied in kind and sent a further communication to the "Government in Jeddah" saying that the proposed visit by an Omani delegation to Saudi Arabia would not now take place.

3. I took the opportunity of stressing once again how important it is that Oman should mend its fences with Saudi Arabia. Tariq took the point intellectually and indeed himself referred to the overall political need for cooperation. He regards - and brands rather freely - the Saudis as arrogant, and has no liking for them. I pointed out, however, that Oman and Saudi Arabia seemed now to be virtually agreed on the treatment of Ghalib which would satisfy both sides.

4. Since the Sultan has now agreed that Ghalib could return to Oman with the title of Mafti, some means of getting this over to the Saudis and to Ghalib himself is clearly an urgent necessity. Perhaps you could stress this to the Sultan during his current London visit. though I confess I have no very bright suggestions at present on how the gap can be bridged now that it has been narrowed down to almost nothing. I will, however, continue to urge Tariq not to give up looking for solutions. If the Omani delegations which have been sent to the various Arab capitals return with comparatively little change (see for example Kuwait telegram No 278 to FCO), he may feel impelled to make some sort of further effort.

I have twice

Yours Ever
David

D F Hawley

cc P R H Wright Esq Bahrain Residency
W Morris Esq CMO Jeddah

CONFIDENTIAL

now see 34

منابع

الف. کتب و مقالات

- انقلاب ظفار و تحولات خلیج (۱۳۵۴ش)، کمیته فلسطین: اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا، مجموعه کرامه ۷ شماره مخصوص، به مناسبت آغاز دهمین سال انقلاب ظفار.
- بدرالعمری، ثابت غازی (۲۰۰۸-۲۰۰۹م)، «الدور البريطاني فی النزاع بین السلطنة و الامامة فی عمان ۶۵-۱۹۱۳م»، درجة الدكتوراء، جامعة اليرموک، اردن.
- حجلای، نورالدین بن حبیب (۲۰۰۳)، تأثیر الفكر الناصري علی الخلیج ۱۹۵۲-۱۹۷۱م، بیروت: دراسات الوحدة العربية.
- الریس، ریاض نجیب (۲۰۰۲)، ظفار الصراع السياسي و العسكري فی الخلیج ۱۹۷۰-۱۹۷۶م، بیروت: ریاض الریس للکتب و النشر، الطبعة الثالثة.
- الزیدی، مفید (۲۰۰۰)، التيارات الفكرية فی الخلیج ۱۹۳۸-۱۹۷۱م، بیروت: دراسات الوحدة العربية.
- شهداد، ابراهیم محمد ابراهیم (۱۹۸۹م/۱۴۰۹ق)، الصراع الداخلي فی عمان خلال القرن العشرين ۱۹۷۵-۱۹۱۲م، قطر: مكتبة دار الاوزاعي.
- قابوس بن سعید (۱۴۲۶ق/۲۰۰۵م)، سخنان و بیانات اعلی حضرت سلطان قابوس بن سعید المعظم ۱۹۷۰-۲۰۰۵م، ترجمه حسن خامه‌یار، عمان: وزارت اطلاع‌رسانی عمان، مؤسسه گفتمان ایران و عرب.
- کردیه، احمد (۱۳۹۱)، «جنبش ظفار و پیامدهای آن در خلیج فارس»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- موسوعة عمان، الوثائق السرية (۲۰۰۷)، معد و مترجم محمد بن عبد الله بن حمد الحارثی، ج ۲، بیروت: مرکز دراسات الوحدة العربية.

ب. منابع لاتین

- Al Harthi, M. (2007), *Encyclopedia of Oman, Confidential Documents*, Vol. 6, Archival Edition, Beirut: Center for Arab Unity Studies.
- Al Kharusi, Khalid Sulaiman Salim (2018), "The Dhofar war 1965-1975", A thesis of Doctor of Philosophy, the University of Central Lancashire.
- Alonso, Javier Guirado (2022), *Sultan Qaboos and modern OMAN 1970-2020*, Edited by Allen J. Fromherz & Abdulrahman al-Salimi, Edinburgh: Great Britain, pp.352-369.
- Document, FCO 8 (1971), Gov.Uk, Foreign & Commonwealth office, p.44.
- Halliday, Fred (1979), *Arabia Without Sultans*, England: Penguin Books.
- Hughes, Geraint (2024), *Britain and the Dhofar War in Oman, 1963-1976: A Covert War in Arabia*, Palgrave & macmilan, London: UK.
- Pappas Funsch, Linda (2015), *Oman Reborn Balancing Tradition and Modernization*, Palgrave Macmilan, USA.
- Pittinsky, Todd L. (2010), "Winning hearts and minds: from slogan to leadership strategy", *Strategic Studies Institute*, US Army War College, chapter 8, pp.165-186.
- Takriti, Abdel Razzaq (2013), *Monsoon revolution, Republicans, Sultans, and Empires in Oman 1965-1976*, Oxford university press.
- Ulrichsen, Kristian Coates (2024), *Center of power in the Arab Gulf*, Oxford university press.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی